

SHASHMAQOMNING TARIXIY-NAZARIY ASOSLARI VA UNING PEDAGOGIK JARAYONDAGI O‘RNI

Qayumxo‘jayev Botirxo‘ja Ikromxo‘ja o‘g‘li

Guliston davlat pedagogika instituti

Musiqqa ta’limi yo‘nalishi 32-24 guruh talabasi,

e-mail: qayumxojoyayevbotirxoja@gmail.com

Annotatsiya: maqolada Shashmaqomning tarixiy shakllanishi, musiqiy-nazariy asoslari va pedagogik ahamiyati ilmiy tahlil qilinadi. Maqom tizimining Buxoro madaniy muhitida rivojlanish omillari, oltita maqomning lad-intonatsion xususiyatlari hamda siklik tuzilishi yoritiladi. Shuningdek, ustoz-shogird an’anasi va zamonaviy ta’lim jarayonida Shashmaqomni o‘qitishning metodik jihatlari asoslab beriladi. Natijalar Shashmaqomning estetik tafakkur va ma’naviy barkamollikni shakllantirishdagi muhim pedagogik resurs ekanini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Shashmaqom, maqom san’ati, musiqiy tizim, ustoz-shogird an’anasi, estetik tarbiya, musiqa ta’limi, milliy meros, ijrochilik maktabi.

HISTORICAL AND THEORETICAL FOUNDATIONS OF SHASHMAQOM AND ITS ROLE IN THE PEDAGOGICAL PROCESS

Kayumkhojayev Botirkhoja Ikromkhoja ogli

Gulistan State Pedagogical Institute

Student of Group 32-24, Music Education Program

e-mail: qayumxojoyayevbotirxoja@gmail.com

Abstract: this article presents a scholarly analysis of the historical development, theoretical foundations, and pedagogical significance of Shashmaqom. The study examines the factors contributing to the development of the maqom system within the cultural environment of Bukhara, the lad-intonational characteristics of its six primary maqoms, and its cyclic structure. In addition, the research explores the master-apprentice tradition and methodological aspects of teaching Shashmaqom in contemporary educational settings. The findings demonstrate that Shashmaqom serves as a vital pedagogical resource for cultivating aesthetic thinking and spiritual-moral development in learners.

Keywords: Shashmaqom, maqom art, musical system, master-apprentice tradition, aesthetic education, music pedagogy, national heritage, performance school.

KIRISH. Shashmaqom o‘zbek va tojik xalqlari professional musiqa madaniyatining yuksak namunasi sifatida ko‘p asrlik tarixiy-estetik tafakkur mahsuli

hisoblanadi. U nafaqat mukammal musiqiy-kompozitsion tizim, balki Sharq xalqlarining falsafiy qarashlari, tasavvufiy tafakkuri, axloqiy-me'yoriy qadriyatlari hamda estetik ideallarini o'zida mujassam etgan murakkab badiiy-estetik hodisadir. Shu jihatdan Shashmaqomni oddiy musiqiy janr sifatida emas, balki ko'p qatlamli madaniy fenomen sifatida talqin etish maqsadga muvofiqdir. Ilmiy manbalarda maqom san'ati Sharq musiqa tafakkurining nazariy va amaliy yutuqlari negizida shakllangani, uning lad-intonatsion tizimi, ritmik tuzilmasi va kompozitsion qonuniyatlari uzoq tarixiy taraqqiyot jarayonida sayqallangani ta'kidlanadi [3:27]. Xususan, Buxoro madaniy muhiti, saroy va madrasalar an'analari, ijodkor hofiz va sozandalar faoliyati Shashmaqom tizimining mukammal shakllanishida hal qiluvchi omil bo'lganligi qayd etiladi [1:15]. Shu bilan birga, Shashmaqomning shakllanishi mintaqadagi ijtimoiy-madaniy jarayonlar, adabiy muhit va tasavvufiy qarashlar bilan uzviy bog'liq holda kechgan. Mumtoz she'riyat va musiqa sintezi natijasida yuzaga kelgan mazkur san'at turi Sharq badiiy tafakkurining yuksak namunasiga aylangan. Bu jarayonda nazariy bilim va amaliy ijrochilik tajribasi o'zaro uyg'unlashib, yaxlit professional musiqa tizimini vujudga keltirgan.

Tadqiqotning dolzarbligi globallashuv sharoitida milliy musiqa merosini pedagogik jarayonga izchil integratsiya qilish, yosh avlodning estetik tafakkuri va musiqiy dunyoqarashini rivojlantirish hamda ustoz-shogird an'analari zamonaviy ta'lim texnologiyalari bilan uyg'unlashtirish zarurati bilan belgilanadi [9:93]. Zamonaviy ta'lim tizimida milliy musiqa namunalarini ilmiy asosda o'qitish nafaqat kasbiy kompetensiyalarni shakllantiradi, balki talabalarda milliy o'zlikni anglash va madaniy merosga hurmat tuyg'usini mustahkamlaydi.

Shu bois mazkur maqolaning maqsadi – Shashmaqomning tarixiy-nazariy asoslarini tizimli ravishda tahlil qilish hamda uning pedagogik ahamiyatini ilmiy jihatdan asoslashdan iborat. Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat: Shashmaqomning shakllanish omillarini aniqlash; uning musiqiy-nazariy tizimini ilmiy tavsiflash; ijrochilik an'analari va ustoz-shogird maktabining xususiyatlarini yoritish; Shashmaqomni ta'lim jarayoniga integratsiya qilishning metodik imkoniyatlarini asoslab berish.

METODLAR. Mazkur tadqiqotda Shashmaqomning tarixiy shakllanishi, musiqiy-nazariy xususiyatlari hamda pedagogik imkoniyatlarini kompleks o'rganishga yo'naltirilgan ko'p bosqichli metodologik yondashuv qo'llanildi. Xususan, tarixiy-musiqashunoslik tahlili orqali maqom san'atining taraqqiyot bosqichlari, uning shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan ijtimoiy-madaniy omillar hamda nazariy manbalar izchil o'rganildi. Qiyosiy-tipologik yondashuv asosida Shashmaqomning lad-intonatsion va shakliy xususiyatlari boshqa Sharq maqom tizimlari bilan solishtirilib, uning o'ziga xos jihatlari aniqlashtirildi.

Manbashunoslik metodi doirasida maqom nazariyasiga oid fundamental tadqiqotlar, jumladan, tizimli ilmiy izlanishlar tahlil qilinib, ularning konseptual qarashlari umumlashtirildi [2:41]. Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish jarayonida maqomning kompozitsion tuzilishi, ijrochilik an’analari va estetik mohiyati yuzasidan bildirilgan nazariy yondashuvlar solishtirildi hamda ilmiy xulosalar chiqarildi [5:63]. Shuningdek, pedagogik kuzatuv va tahlil metodlari yordamida musiqa ta’limi jarayonida Shashmaqom namunalarini o’qitish tajribasi o’rganildi [6:6]. Zamonaviy pedagogik izlanishlarda musiqa darslarini tashkil etish, ijodiy kompetensiyalarni shakllantirish va raqamli texnologiyalarni qo’llash masalalari tahlil qilinib, ularning maqom ta’limiga integratsiya qilish imkoniyatlari baholandi [8:533]. Mazkur metodlar majmui tadqiqotning ilmiy asoslanganligini ta’minlab, Shashmaqomning tarixiy, nazariy va pedagogik jihatlarini o’zaro uyg’unlikda yoritish imkonini berdi.

NATIJALAR. Tadqiqot natijalari Shashmaqomning shakllanishi Buxoroning XVI-XVIII asrlardagi saroylar, madrasalar va tasavvuf maktablari muhitida tizimli ravishda rivojlanganini ko’rsatadi [4:112]. Ushbu davrda maqomlar yaxlit sikl ko’rinishida shakllanib, professional ijrochilik maktabi barpo etilgan. Shashmaqom oltita asosiy maqom Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh va Iroqdan iborat bo’lib, har biri mustaqil lad-intonatsion va obrazli xususiyatlarga ega bo’lib, o’zining o’ziga xos ohang rivoji va dramatik xarakteri bilan ajralib turadi [1:48]. Musiqiy-nazariy nuqtai nazardan Shashmaqom monodik tafakkurga asoslangan bo’lib, unda ohanglar bosqichma-bosqich rivojlanadi, improvizatsion talqin muhim o’rin tutadi va ijrochilik erkinligi ta’minlanadi [5:71]. Siklik tuzilma Saraxbor, Talqin, Nasr va Ufar kabi qismlardan iborat bo’lib, Sharq musiqa dramaturgiyasining mukammal namunasini tashkil etadi, tinglovchiga ichki dramatik jarayonni sezdiradi [1:89].

Mumtoz she’riyat bilan uyg’unlik Shashmaqomning mazmuniy va estetik qatlamini boyitadi. Ayniqsa, Alisher Navoiy g’azallarining maqom matnlarida qo’llanilishi kuy va matn sintezini ta’minlab, estetik va ma’naviy ta’sir kuchini sezilarli darajada oshiradi [3:54]. Ijrochilik an’anasi og’zaki uzatish prinsipi asosida rivojlangan bo’lib, har bir ijrochi ustoz-shogird tizimi orqali san’atni egallagan. XX asrda Yunus Rajabiy tomonidan maqom namunalarining tizimlashtirilishi va notaga olinishi Shashmaqomning ilmiy tiklanish jarayonini boshlab berdi [1:12]. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlar Shashmaqomni ta’lim jarayonida o’qitishda raqamli muhit va innovatsion metodlardan foydalanish samarali natija berishini ko’rsatmoqda [11:64]. Talabalarda ijrochilik ko’nikmalarini shakllantirishda an’anaviy xonandalik uslublarini bosqichma-bosqich o’rgatish, ijodiy tafakkur va musiqiy eshitish madaniyatini rivojlantirishda muhim omil sifatida qayd etiladi [10:33]. Shuningdek, tadqiqot Shashmaqomning shakliy murakkabligi va pedagogik imkoniyatlari o’quv jarayonida estetik tarbiya, ma’naviy barkamollik va milliy o’zlikni shakllantirishda beqiyos ahamiyatga ega ekanini tasdiqlaydi. Bu esa Shashmaqomni nafaqat tarixiy-

madaniy yodgorlik, balki zamonaviy ta’lim jarayonida faol ishlatiladigan tirik san’at sifatida ko’rsatadi.

MUHOKAMA. Olingan natijalar Shashmaqomning nafaqat tarixiy-musiqiy, balki pedagogik va madaniy fenomen ekanini tasdiqlaydi. Uning murakkab tarkibi va siklik tuzilishi o’quvchilarda musiqiy tafakkur, eshitish madaniyati, ritmik sezgirlik va estetik didni rivojlantirishga keng imkoniyat yaratadi [14:9]. Shu nuqtai nazardan, Shashmaqom san’ati ta’lim jarayonida milliy identifikatsiyani shakllantirish, madaniy merosni anglash va estetik tarbiya vositasi sifatida samarali qo’llanilishi mumkin.

Globallashuv jarayonida musiqa madaniyatlarining o’zaro ta’siri kuchayib borayotgan bir paytda, Shashmaqomni ilmiy asosda o’qitish va targ’ib etish nafaqat pedagogik, balki madaniy barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi [9:94]. Bu jarayon yosh avlodning milliy o’zlikni anglashini kuchaytiradi, ijodiy tafakkurini boyitadi va musiqiy savodxonligini oshiradi [8:535]. Shu bilan birga, bo’lajak musiqa o’qituvchilarini kasbiy-pedagogik faoliyatga tayyorlashda maqom repertuarini chuqur o’zlashtirish zaruriy shartlardan biri sifatida aniqlangan.

Shashmaqom namunalarini dirijyor-xormeysterlik va ansambl ijrochiligida qo’llash talabalarning kasbiy kompetentlik darajasini sezilarli darajada oshirishga yordam beradi [12:4]. Bu jarayon ijodkorlikni rivojlantirish, estetik tafakkur va musiqa madaniyatini chuqur anglash, shuningdek, milliy qadriyatlarga sodiqlikni mustahkamlash imkonini beradi. Natijalar shuni ko’rsatadiki, Shashmaqom o’quv jarayonida faqat texnik ko’nikmalarni shakllantirmaydi, balki talabalarda badiiy tafakkur va ma’naviy-estetik intellektni rivojlantiradigan kompleks pedagogik resurs sifatida xizmat qiladi.

Shunday qilib, Shashmaqomning murakkabligi va pedagogik salohiyati uni nafaqat tarixiy yodgorlik, balki zamonaviy ta’lim va madaniyat jarayonlarida faol ishlatiladigan tirik san’atga aylantiradi. Bu holat, o’z navbatida, uni yosh avlod uchun estetik va ma’naviy tarbiya vositasi sifatida boy resursga aylantiradi.

XULOSA. Tadqiqot natijalari Shashmaqomning ko’p qatlamli tarixiy-madaniy, musiqiy-nazariy va pedagogik tizim ekanini hamda uning ta’lim jarayonida muhim tarbiyaviy-resurs vazifasini bajarishini tasdiqlaydi. Shashmaqom musiqa, adabiyot va ijrochilikni yagona badiiy-estetik makonda uyg’unlashtirib, tinglovchida nafaqat estetik zavq uyg’otadi, balki ma’naviy tafakkur va hissiy tajribani boyitadi. Shu bois, Shashmaqomni ilmiy asosda o’rganish, uning nazariy va amaliy jihatlarini tahlil qilish, hamda ta’lim tizimiga integratsiya qilish yosh avlodning musiqiy, estetik va ma’naviy barkamolligini rivojlantirishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi.

Shuningdek, Shashmaqomni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg’unlashtirish, ustoz-shogird an’analarni tizimlashtirish va ilmiy tadqiqotlarni chuqurlashtirish istiqboldagi muhim vazifalardan biri sifatida ko’rinadi. Bu jarayon milliy musiqa merosini saqlash va rivojlantirish, shuningdek, yosh avlodni estetik

tafakkur, ijodkorlik va madaniy o‘zlik ruhida tarbiyalash imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, Shashmaqom nafaqat tarixiy yodgorlik, balki bugungi kun va kelajak ta’limining boy pedagogik resursi sifatida ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR \ REFERENCES

1. Rajabiy Y. Shashmaqom. T.: O‘zbekiston davlat nashriyoti, 1978.
2. Rajabiy Y. Maqomlar masalasi. T.: Fan, 1963.
3. Fitrat A. O‘zbek klassik musiqasi va uning tarixi. T.: Fan, 1993.
4. Karomatov F. O‘zbek xalq musiqa merosi. T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1972.
5. Karomatov F. Maqom asoslari. T.: Fan, 1984.
6. Ogli, Sattarov Alisher Alikul. "MUSIQA DARSLARIDA RAQAMLI MUHIT ORQALI O'QUVCHILARNING IJODIY QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH." Бюллетень педагогов нового Узбекистана 2.4 (2024): 5-8.
7. Sattarov, Alisher. "Formation of artificial thinking in students of secondary schools in the process of studying the creativity of romantic composers." Science and Education 2.12 (2021): 471-475.
8. Raximov N. BO‘LAJAK MUSIQA O‘QITUVCHISINI KASBIY-PEDAGOGIK FAOLIYATGA TAYYORLASH: MUAMMO VA YECHIMLAR //Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук Actual Problems of Humanities and Social Sciences. – 2025. – Т. 5. – №. 3. – С. 530-538.
9. Nurillo R. GLOBALLASHUV DAVRIDA MUSIQA SAN’ATI MIGRATSIYASI JARAYONLARINING MADANIYATLAR O ‘ZGARISHIDAGI TA’SIRI //Elita. uz-Elektron Ilmiy Jurnal. – 2024. – Т. 2. – №. 1. – С. 92-94.
10. Narzullayevich, Yulyaxshiyev Sherali. "TALABALARNING AN'ANAVIY XONANDALIK MAHORATLARINI SHAKLLANTIRISHDA ASOSIY IJROCHILIK KO ‘NIKMALARI." PROSPECTS AND MAIN TRENDS IN MODERN SCIENCE 2.17 (2024): 32-35.
11. ORGANIZATION AND PLANNING OF MUSIC LESSONS IN PRESCHOOL EDUCATION. (2025). EduVision: Journal of Innovations in Pedagogy and Educational Advancements, 1(6), 63-66. <https://brightmindpublishing.com/index.php/ev/article/view/963>
12. Dirijyor-xormeysterlik bo‘yicha kasbiy-kompetentlikni shakllantirishning nazariy asoslari. (2025). MAKTABGACHA VA MAKTAB TA’LIMI JURNALI, 3(5). <https://doi.org/10.5281/zenodo.15584747>
13. Pardaboevich, Jumaboev Nabi. "ORGANIZING VISUAL ARTS LESSONS AND ENHANCING THEIR EFFECTIVENESS BASED ON MODERN PEDAGOGICAL REQUIREMENTS." CONFERENCE OF MODERN SCIENCE & PEDAGOGY. Vol. 1. No. 5. 2025.
14. Pardaboevich, Jumaboev Nabi. "Interpretation of the Problem of Educational use of Aesthetic Views of Eastern Thinkers in Pedagogical Research." Emergent: Journal of Educational Discoveries and Lifelong Learning (EJEDL) 3 (2024): 9-9.